

походження. Правові аспекти цієї діяльності не мають суттєвих протиріч з принципами свободи релігії, церкви (релігійних організацій), визнаних світовим співтовариством.

«КОНТРОЛЬ НАД СВІДОМІСТЮ»: ПОЗИЦІЇ ЕКСПЕРТІВ

Професор Айлін Баркер, професор (Лондонська школа економіки)

Один з аргументів, який можна почути, ґрунтується на тому, що нові релігії забирають в особи її право думати чи вільно обирати. Аргументом є: «Їм промили мозок!». Відзначається, що вони стали об'єктом нездоланого та незворотнього процесу контролю за їхньою свідомістю. Проте не існує жодних наукових доказів істинності таких тверджень. Науковці не знайшли ніяких технік чи процесів, які б не існували у звичайному суспільстві. Свідчення так званих експертів, які наводили приклади і докази про «промивання мозку», були дискредитовані й відхилені у судових органах Сполучених Штатів Америки.

Безумовно, що деякі з нових релігій використовують максимально можливий тиск та вплив, який вони тільки можуть вжити, і багато з них навіть прагнуть мати змогу «контролювати свідомість». Але вони не настільки ефективні у наверненні та утриманні своїх членів, як ті ж традиційні релігії, в яких люди народжуються. Міф про наявність нездоланих технологій не є істинним, бо ж багато людей не піддаються впливу, а багато тих, хто приєднався до нових релігійних рухів у свою чергу залишають їх зі своєї вільної волі. Цей показник є досить високим. Це може здаватися психологічно втішним - звинувачувати у всьому нові релігії, але фактом є те, що особа зберігає свої здатності до власної оцінки, розмірковувань та вирішень. Саме вона повинна нести відповідальність за свої вчинки.

Деан Келлей (радник з питань релігійних свобод при Національній Раді Церков)

«Контроль над свідомістю» - термін, який використовується антикультовими діячами, стосується якоїсь майже магічної, навмисної, нездоланної технології, за допомогою якої експерт може нібито зомбувати чи підпорядковувати - на відстані, без вживання сили чи погроз - жертву, яка абсолютно нічого не підозрює, й привести її до стану покори та залежності. Внаслідок цього її власна воля переборюється маніпулятором. І з цього стану жертва вже не може вийти без сторонньої допомоги. Це здається чимось неймовірним, відмінним від звичайних практик реклами, примусу, тиску, способів досягання мети чи шахрайства, що використовують прості смертні.

Тирані та чаклуни протягом всього періоду історії людства намагалися знайти шляхи «зомбування» людей, тактики полонення їхньої свідомості на відстані та утримання їх під цим впливом. Але все не мало успіху. Елементарний здоровий глузд говорить нам, що в разі досягнення цієї мети нині людина, якби це їй вдалося, не стала б бавитися із управлінням невеличкою й слабкою релігійною групою, бо ж вона мала б змогу правити всім світом. Але люди, які занепокоєні діяльністю «культів», бажають переконатися в тому, що лідери цих так званих культів віднайшли таємницю, якою не володіє хтось інший, і застосовують її з тим, щоб заманити в пастку, з якої немає виходу, побільше наївних жертв.

Нансі Т. Амерманн, доктор наук (університет Емері, Атланта, США)

Варто усвідомити, що багато новітніх релігійних рухів очікують від своїх послідовників рівня посвяти, який не є нормальним для більшості з нас. Ці вимоги спрямовані на руйнування деяких «нормальних» сімейних зв'язків чи способу життя. Більшість з нас звикли сприймати релігію як діяльність, що охоплює лише окремі сфери нашого життя і залишає широкі зони, де прийняття рішень (від одруження до

того, чим і як ми займаємося) не залежить від нашої релігійної свідомості та релігійних цінностей, які ми визнаємо. Проте у всьому світі впродовж всієї історії людства такі великі провалля між цими зонами життя не були нормою. Люди жили у спільнотах з тісними зв'язками, де їх робота, релігія, політика й відпочинок (якщо такий і мав місце) розвивалися й протікали в одній сфері. В історії людства неналежність до такої спільноти була більш ненормальною, ніж належність. Поза тим, наскільки незвичним такий рівень посвяти здається для більшості з нас, він все ж приймається мільйонами людей. Треба також зрозуміти, що більшість тих, хто бере на себе таку посвяту, роблять це зі своєї власної волі. Поняття «культури контроль над свідомістю» було вщент розкритиковане в академічному світі і так звані експерти, які пропагують це поняття в судах, були дискредитовані Американською Психологічною Асоціацією та Американською Соціологічною Асоціацією. Але все ж мають місце психологічні потреби, які ведуть людину до вступу в групи такого роду. І хоча ці люди приймають рішення під впливом свого членства, все ж це не виправдовує теорії насилля чи примусу.

Гордон Мелтон (директор Інституту вивчення американських релігій) та Роберт Мур (асоційований професор Чикагської Теологічної Семінарії)

Чи є типові члени сучасних культів насправді контрольованими зомбі? Потреба у відкритті дискусії з цього питання виникла внаслідок занадто емоційної реакції на діяльність нових релігійних рухів з боку сучасного суспільства. Висновок про зомбування з'явився із-за надзвичайно швидкої зміни особистості, яка відбувається з добре, здавалося б, соціалізованими, «нормальними» молодими людьми, коли вони приєднуються до таких груп. Здається, що нібито щось «змістилося в їхній свідомості», бо ж виявляється глибока різниця між їхнім характером до й після вступу в нові релігійні рухи. На відміну від загального уявлення, наявні дослідження вчених-соціологів засвідчують, що немає якихось причин вірити в те, що вступ до альтернативної релігії викликає відмінні від норми процеси прийняття рішень, ніж, наприклад, вступ до якоїсь добровільної асоціації чи здійснення діяльності, притаманної відповідним групам населення.

Під час проведення опитувань молодих членів альтернативних релігій ми дійшли висновку, що найчастішою причиною залишення ними релігійних традицій своїх родин поставала відсутність справжньої релігійної відданості з боку батьків, наслідком чого ставав пошук цими молодими людьми релігійного керівництва від інших осіб. Вступ до альтернативної релігії слід розцінювати не як засвідчення слабкості особистості чи здійсненого на неї впливу. Сильні релігійні почуття сучасних підлітків та молоді є зрештою нормальною характеристикою людського розвитку та здорових релігійних зацікавлень.

Існують також свідчення того, що членство в одній з релігійних громад може бути корисним та сприятливим для емоційного та психологічного здоров'я її послідовників. Збентежені молоді люди, вступаючи в таку громаду могли, зокрема, почувати себе соціальними та персональними невдахами, а відтак і зазнавати багато невдач у своїй життєдіяльності перед прилученням до альтернативної релігії. Тепла атмосфера, підтримка, яка наявна в багатьох громадах, забезпечує більш надійне оточення та умови життя, в яких можуть бути випробувані та використані різні навички. Досвід цих спільнот виключає поняття змагання, але запроваджує поняття включення до свого життя, що заохочує нових послідовників до близьких відносин. Для інших така, здавалося б, неприємна діяльність як збирання милостині стає засобом подолання страху в спілкуванні з незнайомцями, вступу до розмови з ними й здолання їх несприйняття, якщо таке трапляється. Оточення, яке спостерігається у такій громаді, яка їх підтримує може бути порівняне з мілео-терапією. Пізніше таке стабільне контрольоване оточення створює ситуацію, в якій людина може відчути нестачу своїх досягнень у житті й бути зацікавленою у продовженні свого прогресу вже в інших сферах суспільства. Науковці помітили той факт, що у багатьох випадках членство у

строгих релігійних громадах та рухах привело до розвитку добрих організаційних та керівничих здібностей у секулярному плані, коли члени приступають до мирських занять.

Витяг з висновку Апеляційного Суду Аргентини

Можливо те, що не було висловлене, але було доведено до свідомості в останньому висновку зі справи, є певного роду «психологічними передумовами», які згадувалися Почесним Регіональним Прокурором з приводу того, що колишні члени (нових релігійних рухів – Ред.) називають «котролем над свідомістю» - технологією, від якої, за їхнім твердженням, вони постраждали. По суті справи, не виглядає досить логічним визнання того, що без жодного застосування насилля можна використати якісь заходи такого роду й отримати позитивні наслідки того, що людина змінює своє світосприйняття та втрачає здатність приймати рішення й давати оцінку почуттям. Якщо приймати ці фіктивні свідчення, то це означатиме прийняття дивних історій про магічні перетворення та про управління людиною за допомогою дистанційного контролю. Ця теорія не підтверджується науковою спільнотою і нині розцінюється як метафора, котру вживають для дискредитації непопулярних релігійних рухів.

Ніхто не може нав'язати іншому відповідальність за його/її рішення, а відтак перекласти небажані наслідки його/її персональних дій на іншу людину. Якщо ця («котроль над свідомістю») точка зору буде прийнята, то будуть підірвані основи вільного суспільства.

Фактом є те, що кожний член секти, навіть після зміни його/її ідеології на якусь стандартну ідеологію чи доктрину громади, в якій він/вона знаходиться, все ж таки є правоздатним і має абсолютну свободу на прийняття найбільш важливих і необхідних рішень: залишатися в групі чи покинути її, коли він чи вона того забажають. Так само тоді, коли особа приєднується до групи, вона приймає це рішення під впливом своїх особистих вірувань та ідеалів.

Твердження, що нібито прозелітизм набирає форми ідеологічного руйнування, що первісне навернення когось до екзотичного способу життя, який захищено правом на релігійну свободу, є «котролем над свідомістю», що місіонери є деструктивними агентами, що доми молитви та релігійної діяльності є в'язницями, нарешті, що містичний потяг до релігійних переконань є психопатичною поведінкою, безсумнівно відкидають нас в ті часи, коли суспільство перебувало під авторитарною владою і душило вільну думку, обмежуючи вільно обраний спосіб життя кожної особистості тільки тому, що вона віддала перевагу одному з них й відкинула інший.

Преподобний Едвард Скотт, настоятель (Англiканська церква Канади)

Взагалі ми проти будь-якого законодавства, яке зорієнтовано на обмеження релігійних практик, релігійних культів чи сект. Ми приймаємо цю позицію із-за великих труднощів у розрізненні того, що є корисним, а що небезпечним в рамках «формування свідомості», і тому ще, що «формування свідомості» є набагато ширшим процесом, який не може бути притаманним одній лише групі, секті чи культу. Не можна не погодитися з тим, що освітня діяльність, радіо, телебачення, засоби масової інформації, реклама, оголошення, - все це відіграє значну роль у «формуванні свідомості» чи, якщо ви бажаєте, у «промиванні мозку».

Томас Мак Гован, професор релігієзнавства (Колледж Манхеттену)

Виразним є легковажне прийняття того факту, що нові релігії є небезпечними культами, й того, що «свідомість кожного з нових членів була контрольована». Але чи не здається вам, що не простежується жодної логіки тоді, коли цю думку формулюють християни. Адже вони приймають факт Павлового перетворення на шляху в Дамаск, як достовірний факт, але відкидають таку ж можливість щодо Гілки Давида? Чи може виправдання незвичайних подій приходиться лише з часом? Але як можуть громадяни цінувати власну релігійну свободу і водночас відмовляти в ній членам альтернативних

релігій? Проблемою багатьох сучасних американців щодо неприйняття вірогідності чи можливості раптової зміни в людині є їхній науковий менталітет, який послаблює здатність вірити чи навіть подекуди розуміти свідчення тих, хто пережив зміни в своєму житті. Релігійне навернення стало чимось таким, що розглядається нині тільки як предмет для наукового дослідження. Шкода, що цей підхід завжди закінчується намаганням пояснити навернення звичайнісіньким «контролем над свідомістю».

Доктор Гордон Мелтон

У 1988 році Американський Федеральний Суд у Сан-Франціско в справі Церкви Сайєнтології визначив, що свідчення про «контроль над свідомістю» щодо нових релігій позбавлене якоїсь наукової ваги, а тому не можуть бути представленими на судовому засіданні. З того часу це рішення було ретельно перепереверієне. Згодом, на початку 1990-х років, двоє з провідних захисників теорії «промивання мозку» подали судовий запит на Американську Психологічну Асоціацію, Американську Соціологічну Асоціацію та численних колег, чия одностайність щодо відсутності наукового обґрунтування теорії «контролю над свідомістю» призвела до виключення цього поняття з можливих юридичних звинувачень в американській судовій системі. Тільки в жовтні 1995 року було підписано останні папери з відкриття процесу проти свідків, які давали неправдиві свідчення. Вони забов'язуються до виплати всіх витрат, пов'язаних із нанесенням шкоди ААП та ААС. Пізніше, на процесі з приводу депрограмування члена п'ятидесятницької церкви у штаті Вашингтон, було винесено вирок на відшкодування 5 мільйонів доларів тими, хто був винний у депрограмуванні.

Рішення у процесі у справі «Сім'ї» (йдеться про процес щодо опіки над дитиною у Великобританії, який був завершений на користь «Сім'ї») стало гідним завершенням двох попередніх процесів, які встановили неправомірність та необґрунтованість дій антикультових рухів та їх намагань налаштувати вороже громадську думку проти нових релігійних рухів. У процесі в справі «Сім'ї» суддя відкинув звинувачення в «контролі над свідомістю» ще до початку процесу й відмовився навіть обговорювати це питання. Назагал ці рішення є конкретним виявом того, що антикультові рухи та теорія «контролю над свідомістю» виключені з судового процесу.

Всесвітня академічна асоціація з релігійної освіти.

Одним з найпопулярніших звинувачень, що висовуються проти нових релігійних рухів, є звинувачення у сильнодіючих формах контролю над свідомістю, який часто називають «промиванням мозку» і який нібито застосовується для контролю за поведінкою своїх членів. Найперше питання, яке виникає у вчених-соціологів: яким чином можна відрізнити «культовий контроль над свідомістю» від іншого роду соціальних впливів - реклами, військової підготовки чи навіть звичайної соціалізації в загальних школах? Одні антикультові діячі обстоюють теорію того, що нібито члени нових релігійних спільнот залучені до якогось майже гіпнотичного стану; інші ж твердять, що здатність членів контроверсійних релігійних груп до сприйняття та аналізу певної інформації була нібито кимось «відключена».

Проблема цих та подібних теорій полягає в неспроможності з'ясувати те, чому в разі здатності культистських впливів дійсно придушувати розумову здібність до сприйняття інформації, люди, які пережили цей стан чи лишаяються в ньому, мали б демонструвати патологічні симптоми, коли вони проходять стандартні тести. Але ж вони не виявляють цих патогенних симптомів. Насправді такі емпіричні дослідження засвідчують те, що члени нових релігійних груп загалом навіть більш здорові, ніж представники американського суспільства в цілому.

Інші дослідження також довели, що в нових релігійних рухах не вживається жодних незвичайних форм впливу з метою залучення та утримання членів. Якщо б, наприклад, релігійні групи оперували сильними технологіями контролю над свідомістю, які ефективно придушують волю потенційних послідовників, тоді всі (або великий відсоток) учасників рекрутських семінарів не змогли би уникнути навернення.

Однак у багатобічному дослідженні канадський психіатр Саул Левін встановив, що з 800 осіб, які приєдналися до контроверсійних релігійних груп, більш ніж 90 % вийшли з них впродовж перших двох років.

Джеймс Левіс та доктор Гордон Мелтон.

На початку весни 1987 року Апеляційний Суд Каліфорнії визначив, що теорія «контролю над свідомістю» не має ані правового, ані наукового статусу. Суд також підтримав рішення провінційного суду щодо відхилення свідчень психолога Маргарет Сінгер та психіатра Самуїла Бенсона (обидва відомі як провідні антикультистські діячі) тому, що вони здійснили тестування позивачів вже після їхнього виходу з Церкви Уніфікації. Минулого літа Молко та Леав знов висунули апеляцію щодо рішення суду. Цього разу - до Верховного Суду штату Каліфорнія. Супроводжуючий лист, підписаний різними антикультовими організаціями, піддавав сумніву рішення суду із-за того, що свідчення Сінгер та Бенсона були несправедливо виключені зі справи. У відповідь Церква Уніфікації почала свій процес та збирання свідчень на свою користь.

Новий елемент у цій дискусії вніс в лютому цього ж року лист Американської Психологічної Асоціації. Дві дюжини науковців та професіоналів, в тому числі й такі видатні дослідники релігій як Мартін Меррі, Філіп Хаммонд, Рей Харт, Франклін Літтел та Хастон Сміт, представили свої власні свідчення. Ці доповіді подавали істотні й детальні докази, які викривали теорію «контролю над свідомістю». Й хоча праці Бенсона були згадані, головна критика була спрямована на діяльність та праці Сінгер, яка є однією із засновників та архітекторів теорії «культового контролю над свідомістю» (яку вона називає «систематичним маніпулюванням соціальними та психологічними впливами»).

В листі підкреслювалося те, що ані науковий світ, ані судова система не визнають теорії «контролю над свідомістю» як доказ провини тоді, коли жертви цього впливу можуть вийти з організації в будь-який час. На противагу усталеній думці, групи, як наприклад, Церква Уніфікації, не вживають технік впливу, які докорінно відрізнялися б від тих, що використовуються в нашому суспільстві в цілому. Таким чином, є тільки один виразний критерій для розрізнення «культових» впливів від впливів інших типів – це їхня мета, тобто навернення людини до контроверсійної релігійної групи.

Отже науковці роблять висновок: «Теорія позивачів про насильницький «контроль над свідомістю» видається нам чимось не більшим, ніж критичний погляд провінційного обивателя на дії та релігійні вірування Церкви Уніфікації, які йому не подобаються».

Ця оцінка близька до рішення, що його ухвалив Апеляційний Суд Каліфорнії та провінційний Суд. Вирок може здатися декому надто суворим, але треба враховувати те, що антикультові теорії про контроль над свідомістю зрештою аналізують звичайні релігійні практики, такі як молитва, медитація та піст, як будівельні блоки програми «культового контролю над свідомістю». Це нагадує заяву одного з депрограмістів, Теда Патріка, про те, що «його мозок був промитим» (він «потрапив під контроль») внаслідок читання Біблії. Саме такі погляди та міркування переконали Американську Психіатричну Асоціацію стати на захист такої непопулярної течії, як Церква Уніфікації.

Гіпотеза про «контроль над свідомістю» ґрунтується на стереотипній уяві про життя в громадах, які вважаються культами. Після шахрайського затягнення у громаду, члени її, як вважається, стають в'язнями, психологічно залежними від маніпуляцій лідерів, які жадають грошей. Нові члени втрачають здатність думати, оцінювати та приймати рішення (щодо залишення громади). Їх розум нібито руйнується культовими практиками (молитвами та медитаціями). Вони навіки потрапляють в полон і знаходяться під магічним впливом культу аж до часу зовнішнього втручання (тобто депрограмування) . Але психологи, які досліджували членів культів (і в цьому переліку немає імен Бенсона та Сінгер) не змогли виявити якісь симптоми зменшення розумової активності. А той факт, що більшість з цих громад має дуже великий відсоток

плинності (80% залишають громаду впродовж перших двох років), наводить на думки, що який би механізм не застосовували нові групи, вони є досить неефективним у встановленні контролю над свідомістю.

Девід Дж. Бромлей, професор соціології Університеті Загальних Наук (Вірджинія).

Певно, що деякі люди будуть заявляти: моя свідомість була під контролем. Поза сумнівом, вони звертатимуться до цього аргументу для пояснення свого відступництва. Багато людей, що приєдналися до релігії, знайшли себе дуже глибоко зв'язаними з нею і їм важко вийти з цієї ситуації. Звинувачення культу є одним з шляхів поривання зв'язків. Це майже як з колишніми алкоголіками, які знаходять вихід зі своєї проблеми, звинувачуючи у всьому демона рому.

Теорія «контролю над свідомістю» не звинувачує у всьому людину, яка приєдналася. Вона не кладе провину на родину. Вам не потрібно звинувачувати себе в тому, що ви погані батьки, ні. Ця теорія звинувачує того жорстокого духовного наставника, гуру та маніакальні технології, якими він володіє. Тому це є найкращим розв'язанням проблеми!

Наведені цитати вибрані Р.Стівенсом та Р.Назаренко з таких видань: Excerpts of speech by Eileen Barker to Russian Duma, February 14, 1995; Excerpts taken from «The Myth of `Mind Control' -- ABSTRACT», published in the monthly newsletter of the American Conference on Religious Movements; From a report to the Departments of Justice and Treasury, as quoted by Dean Kelley; Melton & Moore: «THE CULT EXPERIENCE: Responding to the New Religious Pluralism,» by The Pilgrim Press, New York, 1982; San Marton, December 13, 1993 - Case N81/89 "CAVAZZA, Juan C. and others, on Inf. Art.125, 139, 140, 142, Par.1, 142 bis, 210, 293 of the Code of Proceedings and art.3 of Law 23,592" - Federal Court of San Isidro 1 - Sec.2 - Office II, Reg. N443. Section XI.- «PERTAINING TO THE CHARGES OF FALSE IMPRISONMENT, CONFINEMENT AND CONCEALMENT OF PERSONS». Translated from original document in Spanish; Page 421-422 of «Study of Mind Development Groups, Sects and Cults in Ontario», a report to the Ontario Government, June 1980 by Daniel G. Hill; Streiker: MIND-BENDING: Brainwashing, Cults, and Deprogramming in the '80s, by Lowell D. Streiker, Doubleday, 1984; «Reflections on the Tragedy at Waco»; Press Release issued November 26, 1995, from Institute of the Study of American Religion, 1985:163-165; «A Social-Scientific Perspective on Cults, Brainwashing, and Deprogramming,» March 1993; E.g., Galanter, Marc, et al. "The `Moonies': A Psychological Study of Conversion and Membership in a Contemporary Religious Sect." American Journal of Psychiatry 136 (1979), pp. 165-170; Ross, Michael. "Clinical Profiles of Hare Krishna Devotees." American Journal of Psychiatry 140 (1983), pp. 416-420; Levine, Saul. "Radical Departures: Desperate Detours to Growing Up". New York: Harcourt Brace Javanovich, 1984; «Psychology and Religion in Court—Again», published in The Christian CENTURY, October 1987; As quoted by William Shaw in an article The Observer Magazine, 28 May 1995; Brief Amicus Curiae in George & George vs. International Society for Krishna Consciousness of California.

Віктор Єленський (Україна)

ПРОЗЕЛІТИЗМ

Первісно слово “прозеліт” відповідало своєму етимологічному значенню. Похідне від грецького “приходити”, воно вказувало на кожного, хто переходить з однієї землі до іншої, з однієї віри до другої. В Євангелії цим словом названо новонавернених до іудаїзму з поган (як-от Микола з Антіохії у Діях святих апостолів, 6:5). Але навіть тоді, коли християнство робило перші кроки, слово “прозелітизм” стало набувати якогось неприємного присмаку. Є в ньому щось таке, що вказує на примус, неадекватність